Türk Dilleri Araştırmaları, 25.2 (2015): 177-182
Festschrift für Uwe Bläsing

Türkçede *ama* "hala" ve *hala* "teyze" Hakkında

Sabırlı ve hoşgörülü olmanın örneği,
güzel insan Uwe ağabeyime!

Mehmet Ölmez*
(İstanbul)

Özet: Türk dilleri, akrabalık adları konusunda Hint-Avrupa dillerine göre en baştan beri daha ayırt edici yönlere sahiptir. Avrupa dillerinde genelde 'amca' ile 'dayı', 'hala' ile 'teyze' ayırt edilmezken Türk dillerinde bu kavramların her birisi için ayrı bir kelime kullanılır. 'hala' ve 'teyze' için standart Türkçenin dışında, ağızlarda farklı kelimeler kullanılmaktadır
Anahtar Sözcükler: Akrabalık adları, hala, teyze

Abstract: Compared to Indo-European languages, Turkic languages have distinctive features in terms of kinship terms from the beginning. In general, there are no specific terms for 'amca' (paternal uncle) and 'dayı' (maternal uncle) or 'hala' (paternal aunt) and 'teyze' (maternal aunt) in European languages, whereas there are specific words for each of these terms in Turkic languages. Apart from the standard Turkish, there are some different words used for 'hala' and 'teyze' in various dialects of Turkish.
Key Words: Kinship terms, maternal aunt, paternal aunt

* olmez.mehmet@gmail.com, Yıldız Teknik Üniversitesi.

Bir toplumda, bir dilde akrabalık ilişkilerini ele alan, anlatan terimler, kelimeler, dilcilerin, dilbilimcilerin her zaman ilgisini çekmiş, bir dilin sözvarlığının tespitinde, alan çalışmaları sırasında kaynak kişilere ilk sırada bu tür kelimeler sorulmuştur. Konuşuru az olan veya az bilinen bir dil söz konusu olduğunda, araştırmacılar ilk elde akrabalık ilişkilerini gösteren terimleri ele almışlardır. Türk dillerinin tamamına ait akrabalık terimleri ilk defa olarak Yong-Sŏng Li tarafından ele alınmıştır. Konuyla ilgili terimlerin tamamı Li 1999'da görülebilir.[1]

Çoğu dil, çoğu dil ailesi akrabalık sözleri konusunda birlik göstermez. Özellikle Türk dilleri bu konuda büyük bir zenginlik, çeşitlilik gösterirler. Temel bir-iki kelime konusunda ortaklık görülürken çoğu terimde farklılık görülür. Hatta temel kelimeler bile, "anne" ve "baba"yı gösteren kelimeler bile başlangıçtan bugüne farklılıklar gösterir. Hatta aynı gruplar bile birbirlerinden farklı kelimeler kullanırlar. Örnek vermek gerekirse, başlangıçta *ög* ("anne") ve *kaŋ* ("baba") kullanılırken bugün bu kelimelere neredeyse hiç bir dilde rastlanmaz. *kaŋ*'ın bugün izine bile rastlanamazken (?), *ög* "anne" sözü bugün ancak *ögsüz* "annesiz" (bugün *öksüz*) içerisinde görülebilir.[2] *ög* esas olarak Eski Uygurca döneminde, *kaŋ* ise İslami Orta Asya Türkçesinde yerlerini sırasıyla *ana* ve *ata*'ya bırakmaya başlarlar.[3] Bugün Azeri Türkçesinde *ata* yaygınken, Türkçede *baba*, Türkmence ise *kaka* görülür. Türk dillerinin en kalabalık grubu Oğuzcada bile bu konuda birlik görülmez. Oysa Hint-Avrupa dillerinde, Hindistan'dan (*pitā*) İzlanda'ya (*faðir*) baba için **ph₂tḗr* ve anne için **méh₂tēr* sözünden çıkan biçimler kullanılır. [4]

Elbette ki Türkçede, Türkmencede ve Azeri Türkçesinde, her konuşur *ata*'nın anlamını bilir, yaklaşık olarak anlar; ama kullanımda ya *baba*'yı,

---

1 Konuyla ilgili ilk ayrıntılı Türkçe çalışma olan *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*'nda akrabalığa ilişkin terimler çok yönlü olarak ele alındığı için burada ayrıntılara girilmeyecektir.

2 Clauson, 99 a ve 116 a.

3 Clauson, 630 b, *kaŋ* 1.

4 https://en.wiktionary.org/wiki/Appendix:Proto-Indo-European/ph₂ tḗr

http://www.turkdilleri.org

ya *kaka*’yı, ya da *ata*’yı seçer. Bugün “ata” sözü ise bizde neredeyse “atasözü” ile sınırlıdır.

Neredeyse dedim, evet, bu yazım da neredeyse deneme tarzında ve kısa. Bu kısa yazımda ele alacağım akrabalık sözleri esasen standart Türkçedeki *teyze* ve *hala* ile sınırlıdır. Diğer sözler, konular için Li 1999 ve onun kaynaklarında yer alan çalışmalara bakılabilir.

Makalemin başlığına bakılınca doğal olarak “teyze ve “hala” hakkında yazacağım, konuşacağım düşünülebilir. Ancak her iki söz de Li 1999’da yeterince ele alınmıştı: *II. Akrabalık terimleri, § 6. ‘hala; teyze’ Anlamındaki Kelimeler*, s. 137-147. Konuyla ilgili bugün için doyurucu bilgiler var. Ayrıca *teyze* hakkında hocam Talat Tekin’in de Türkoloji alanında iyi bilinen, müstakil bir makalesi vardır “‘*Amca*’ ve ‘*Teyze*’ Kelimeleri Hakkında” (Tekin 1960).

Şimdi kendi konuma dönebilirim. Doğup büyüdüğüm Uçhisar’da ben anneme “anne” derken, annem ise annesine “aba” derdi. Yine bir komşumuz ve Uçhisarlının çoğu, benim çocukluğumda annesini “ana” diye çağırıyor, annesinden bahsederken de “anam” diye söz ediyordu. Peki ama aynı kişi için ben *anne* derken başkaları niçin *ana* diyordu? Bu, çocuk aklımla cevabını veremediğim, bulamadığım sorulardan birisiydi.

Biraz büyüyüp doğduğum kasabadan dışarı çıkınca aklım daha da karıştı. Yanımdaki arkadaşımla birlikte yol sormamız gerekli oldu. Benimle birlikte olan arkadaşım yakındaki bir büfeden sormak için bana dönüp “şuradaki teyzeden soralım” dedi. Teyze de neydi, kimdi, kim oluyordu. Daha sonra kasabamıza dışarıdan gelenlerden duymaya başlamıştım bu sözü. Ortaokulda artık bu sözün manası çok açıktı: *teyze* “annenin kız kardeşi” demektir! Oysa annenin kız kardeşi benim için Uçhisar ağzıyla *hala*’ydı. *Hala* ise (ortaokulda öğrendiğime göre) “babanın kız kardeşi idi”. Ara sıra çeşitli vesilelerle komşu köylere kadar uzandığımda iş biraz daha karıştı. Gittiğim yerlerde çocuklar bir de *bibi*’den söz ediyordu. Bu da neydi? *Teyze* vardı, *hala* vardı, bir de *bibi* çıktı. İş biraz daha karışık bir hal aldı. Açıkçası, alan çalışması yapar gibi

http://www.turkdilleri.org

komşu köylerin çocuklarına *bibi*'yi tarif ettiriyordum.[5] Zaman içerisinde bu sözcüklerin arasındaki farkı öğrenmiş olmakla birlikte "halam" ile konuşurken *ama*, teyzem ile konuşurken *hala* demeye devam ettim. Ancak Uçhisarlı olmayan birisinin yanında bu terimleri farklı, "doğru" kullanıp "hala"dan *hala*, "teyze"den *teyze* diye söz ettim.

Standart Türkçe	**Arapça**	**İngilizce**
teyze	خالة	aunt, maternal aunt
hala	عمة	aunt, paternal aunt
yenge	زوجة العم أو الخال	aunt, sister-in-law

Yukarıdaki tabloya bakınca, akrabalık adlarında, baba ve anne ile ilişkili kız kardeşler bir çocuk için İngilizcede hep *aunt*'tur, daha doğrusu *aunt* ile açıklanır.

Arapçada ise *ḫāla*^{t} "teyze", ^{c}*amma*^{t} "hala"dır.

Bu durumda Uçhisar'daki ve Anadoludaki benzer kullanımlar şimdi daha açık hâle gelmektedir.

Standart Türkçede Arapça kökenli ^{c}*amma*^{t} hiç kullanılmazken, *ḫāla*^{t} > *hala* "babanın kız kardeşi" olarak kullanılır. Arapça ^{c}*amma*^{t} karşılığında ise *teyze* görülür (teyze için bk. T. Tekin 1960; Yong-Sŏng Li, s. 137 ve sonrası).

Türkçenin ağızları için bir hazine değerinde olan, eksiği, hatası, doğrusu yanlışıyla, her yönüyle bir servet olan *Derleme Sözlüğü*'ne bu konuda bakabiliriz.

[5] Bazı yörelerde "annenin kız kardeşi, teyze", bazı yörelerde de "babanın kız kardeşi, hala" olan sözcük için bk. Li 1999, s. 140.

http://www.turkdilleri.org

Hala sözü standart dilde zaten belirli bir kullanıma sahip olduğu için olsa gerek, *Derleme*’de sadece bir bölgeden (Yozgat – Akdağmadeni) “teyze” anlamıyla yer verilir (DerS 2255 b).

Ama ise *Derleme*’de sadece bir kayıtla, bir bölgeden, Nevçehir – Uçhisar olarak kaydedilir: **ama, ame** kızkardeş (Uchisar – Nevşehir) DerS 235 b.

Ancak bu ikinci şeklin, *ame* şeklinin Uçhisar’da gerçekte asla kullanılmadığını, bunun bir hata olduğunu belirtmem gerekir. Ayrıca anlam karşılığı da yetersiz, hatta hatalıdır. Madde tanımı “kızkardeş” değil, “annenin kızkardeşi, hala” olmalıdır.

Sözcük, *Derleme Sözlüğü*’nün “Ek” cildinde *ame* şekliyle bir kez de Kayseri’nin Sarıoğlan ilçesinden, Gaziler’den “hala” anlamıyla kayda geçirilmiştir (DerS 4417 b).

Ancak *eme, emete, emeti* şekliyle sözcüğe Anadolu’nun birçok bölgesinden, çok sayıda veri ile rastlarız: Çorum, Samsun, Sinop, Amasya, Tokat, Ordu, Giresun, Malatya, Sivas, Yozgat, Ankara, Konya, Antalya, Muğla, Niğde (DerS 1731 a).

Sözcük, Türkiye dışında Halaççanın ağızlarında da kaydedilmiştir: emme “hala / Tante väterlicherseits”, Āştiyān *ammi,* Kahak *ama* WbChal. 110 a.

Sonuç: Bu kısa yazının amacı, yaygın şekli *eme* olan sözün Farsça (< Arapça) aslındaki art ünlülü şekillerle bir veya birkaç yerleşim biriminde kullanıldığını göstermek, yazı dili ile ağızlar arasında ‘hala’ kavramını ifade etmekte farklı kelimelerin kullanıldığını ortaya koymaktır.

Kaynaklar

Clauson, Sir Gerard, 1972: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

DerS: *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, I-XII, TDK, Ankara 1963-1982.

Li, Yong-Sŏng, 1999: *Türk Dillerinde Akrabalık Adları*, İstanbul.

Ölmez, Mehmet, 1984: *Uçhisar Ağzı*, Hacettepe Üniversitesi, 1985, yayımlanmamış bitirme tezi.

Steingass, F., 1892: *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London (1988, 8th impression).

Tekin, Talat, 1960: "'*Amca*' ve '*Teyze*' Kelimeleri Hakkında", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten 1960*, s. 283-294.

WbChal: Gerhard Doerfer ve Semih Tezcan, 1980: *Wörterbuch des Chaladsch. (Dialekt von Charrab)*, Akadémiai Kiadó, Budapest.

http://www.turkdilleri.org